

יש את תל אביב, ויש את שאר הארץ.
כשאתה בא לתל אביב, אתה בא לחו"ל.
תל אביב - וכל השאר.

22.11.2018, אנונימי, ברככת בדרך לחיפה,

בעת שנהגה ספר זה ציינה תל אביב 110 שנים להיווסדה. גיל מרשים לכל הדעות בהתייחסות למפעל הציוני, אך בהשוואה לערים אחרות, אין ספק שמדובר בעיר צעירה מאוד. בה בעת, ימים ספורים לפני שהתחלתי לכתוב את השורות האלה, התפרסמה ידיעה כי חברת התעופה האתיופית קראה לאחד ממטוסייה "תל אביב"¹. העניין הבין-לאומי בעיר שעל שפת הים התיכון בא לידי ביטוי בידיעה שתל אביב נמצאה בדצמבר 2019 במקום החמישי ברשימת החיפוש של מלונות בגוגל.² לפניה ברשימה נמצאות דה נאנג (וייטנאם), סאו פאולו (ברזיל), סאול (דרום קוריאה) וטוקיו (יפן). אחרי תל אביב מופיעות ברשימה מרסיי (צרפת), וינה (אוסטריה), בנגקוק (תאילנד), דובאי (איחוד האמירויות הערביות) ופרת' (אוסטרליה). אכן, מרחק רב גמאה העיר שהחלה את חייה כשכונה קטנה בשוליה הצפוניים של עיר הנמל יפו.

בטקס שנערך ב־1934, בעת שהוכרז אזרח כבוד של העיר, אמר נחום סוקולוב: "תל אביב היא לא עיר, אלא שיר, ולא שיר לירי, אלא אפוס - שיר גיבורים, ולא שיר העתיד לבוא אלא שיר של היום [...]"³. סוקולוב טבע ב־1902

את השם "תל אביב" כתרגום לשמו של הספר אלטנוילנד של הרצל. בדבריו מלאי הפאתוס על תל אביב הוא נתן ביטוי פואטי לכך שתל אביב, שזכתה למעמד של עיר בעת שחגגה חצי יובל להיווסדה, הייתה יותר מאשר "רק" עיר. היא הייתה בראש ובראשונה רעיון וחזון, וכפי שהתברר במהלך ההיסטוריה, גם משאת נפש ומושא לקנאה, דימוי ודימוי עצמי, תדמית ומותג, גאווה ועלבון, טיעון פוליטי טעון והצהרה תרבותית רבת-תהודה, פרובינציה ומרכז, עיר עברית ועיר עולם. ב־1946 כתב נתן אלתרמן: "בכל זאת יש בה משהו", ובכך ביטא ספק שיש בו צניעות מתעתעת. כמקום שהעירוני והאירוני מתלכדים בו לאמירה רב־משמעית המהדהדת בשיח הישראלי, תל אביב היא סיפורה של הצלחה יוצאת דופן. האנתרופולוג והמשורר, זלי גורביץ', טען שתל אביב היא "לבו של החלום הישראלי", והיא מצויה במרכזה, אולי אף בלבה, של הישראליות.³ לעומת זאת, אחרים טענו במהלך ההיסטוריה שהצלחתה של העיר דווקא מסכנת את המפעל הציוני ואת החברה הישראלית. ללא ספק, תל אביב היא רכיב מכונן של הישראליות כי תל אביב היא גם, מטפורית כמובן, מעבדה שבה נוצרת ומנוסחת אותה ישראליות וגם מונח מפתח בדיון בישראליות. תרומתה המכרעת של תל אביב לאותה ישראליות חמקמקה היא ה"תל־אביביות", אמנם חמקמקה גם היא, אך בעלת עוצמה רבה בשיח הציבורי ובתרבות הפופולרית כניסוח של תוכנות בעלות תוקף על המצב הישראלי.

מדף הספרים התל־אביבי עמוס בספרים המספרים את סיפורה ואת סיפור תולדותיה של העיר העברית הראשונה שהתגלגלה בעיר ללא הפסקה, וכעיר לבנה זכתה לתהילה ונרשמה ברשימה היוקרתית של אונסק"ו כאתר מורשת עולמית. הספרים הללו עוסקים בהיבטים שונים של ההיסטוריה העירונית: חברה ותרבות, אדריכלות ופוליטיקה. העניין בהיסטוריה העירונית מוצא ביטוי בסוירים הנערכים ברחובות השכונות ההיסטוריות של העיר: סיפורי בתים וסיפוריהם של מי שגרו בבתים האלה ועשו את תל אביב למוקד עניין המרתק תושבים ומושך אורחים מן

הארץ ומחוצה לה. יש מקום לשער שמספר המילים שכבר נכתבו על העיר גדול לאין שיעור ממספר תושביה לדרורתייהם.

בספר זה אני מבקש להתחקות אחר מהותה של תל אביב כהיבט של המצב הישראלי. גם בספרי הקודם **תל אביב: העיר ה(א)מיתית** ביקשתי להתחקות אחר מהותה של תל אביב באמצעות ניתוח היסטורי של המרקם המיתי של העיר: במרכז הדיון עמדו המיתוסים המכוננים של העיר שניסחו את התשובה לשאלה "מה היא תל אביב?" במונחים של תארים וכינויים, שהגדירו את הווייתה ואת ייעודה במונחי המתח התמידי אך היצירתי שבין העיר כחזון ובין העיר כהתנסות יום-יומית. בספר זה אני מתחקה אחר מקורה וגלגוליה של "מדינת תל אביב", מטבע לשון שנעשה בשנים האחרונות חלק בלתי נפרד מן השיחה על תל אביב ועל מקומה המרכזי והשנוי במחלוקת בהווה הישראלית. ספר זה אינו מבקש לספר את סיפור תולדותיה של העיר ואינו מתיימר לקבוע אם מדינת תל אביב היא סכנה או ברכה למדינת ישראל, למפעל הציוני, לתרבות העברית או לחברה ככלל. מטרתו של הספר צנועה בהשוואה לגודל היריעה שהעיר נפרשת עליה. הוא מתחקה אחר כינונה של מדינת תל אביב כאופציה גאופוליטית. הוא בוחן את נוכחותה בשיח הציבורי כמושג טעון וכקלישאה שנעשתה שגורה בדיבור היומיומי על תל אביב כהיבט של ההווה הישראלית. הוא משרטט קווי מתאר לדיון בהיסטוריה התרבותית של דימויים ותדמיות, שאיפות ורחשי לב המכוננים את הישות הרעיונית המכונה מדינת תל אביב.

הכותרת "מדינת תל אביב" קורצת לשיח העכשווי. מדינת תל אביב היא אכן קלישאה עכשווית, אך הרעיון שהיא מבטאת, שתל אביב היא ישות מובחנת והוויה נבדלת, אינו חדש, ולמעשה ניתן לגלות את סימניו וסמניו המוקדמים כבר בראשיתה של תל אביב. טענה עיקרית בספר היא שמטבע הלשון "מדינת תל אביב" מבטא דברים שונים, שהמשותף ביניהם הוא הרעיון הבסיסי שתל אביב היא ישות נבדלת בהווה היישובית (עד הקמת המדינה) ובהווה הישראלית (לאחר הקמת

המדינה). אמנם למדינת תל אביב יש רגל וסמל(ים), אך אין לה המנון ודרכון בעלי תוקף. במובן ידוע, הביטוי "מדינת תל אביב" נותן תוקף כמו־טריטוריאלי ואולי אף גאופוליטי לטיעונים ולהשקפות על התרבות ועל החברה, שהם בעלי אופי מופשט וקשה להגדרה מדויקת וחד־משמעית. הדבר בא לידי ביטוי גם בהתייחסות לתל־אביביות ובניסיון לאפיין את התל־אביבים כמי שיש להם תווים המייחדים אותם מאחרים ומאחרות.

כישות רעיונית, מדינת תל אביב אינה עיר ואינה מדינה. ההתייחסות לתל אביב, ישות עירונית שאינה קיימת באופן רשמי מאז 1950, מלמדת כי שורשיה ההיסטוריים של מדינת תל אביב נעוצים בתפיסת ייחודה של העיר העברית הראשונה כמי שמבטאת הגדרה עצמית בעלת ממד טריטוריאלי ומתפקדת כמרכז תרבותי וכלכלי המודע לעצמו ולעוצמתו. סיפוחן של יפו ושל שכונות יהודיות ויצירתה של תל אביב־יפו כיחידה עירונית ב־1950 היו נקודת ציון, ובדיעבד אף נקודת מפנה בהיסטוריה של הממשל העירוני, אך בהחלט לא נקודה של אי־רציפות בהיסטוריה של העיר שראשיתה בשכונה שנוסדה ביפו ב־1909. הכינוי "מדינת תל אביב" אינו מבטא התעלמות מיפו או משכונות הפריפריה העירונית, אלא משקף התייחסות רווחת בתרבות הדוברת עברית לישות העירונית בגלגוליה השונים כאל תל אביב. לא די שלשון הדיבור נוטה לקיצורים, אלא ההתייחסות המצמצמת לכאורה לתל אביב נותנת ביטוי מילולי לתובנה שהעיר העכשווית, הקרויה תל אביב־יפו, היא היורשת של תל אביב, ולא של יפו: יפו היא שסופחה לתל אביב, ולא להפך. בהקשר זה יש לציין כי המקומונים, שהיו בשנות השמונים למנוע הצמיחה של העיר ללא הפסקה, התייחסו בשמם לתל אביב, ולא לתל אביב־יפו. יוצא מכלל זה היה המקומון של רשת שוקן שנקרא העיר, ללא ציון שמה של אותה עיר. בעת שנכתבות שורות אלו נסגר המקומון **TimeOut תל אביב**, שהיה גרסה מקומית לרשת עולמית. ההתייחסות המפורשת לתל אביב בשמו של המקומון עלתה בקנה אחד עם קידומה הנמרץ ולעתים הפרובוקטיבי של מדינת תל אביב מעל דפיו.

מדינת תל אביב היא גם יחסי גומלין בין מרכז ובין פריפריה בשלבים שונים של ההיסטוריה העירונית. הפריפריה הרלוונטית לשיח המכונן את מדינת תל אביב בגלגולה הנוכחי אינה יפו או שכונות בדרום העיר ובמזרחה, אלא כל מה שמחוץ לגבולותיה המדומיינים של הישות הרעיונית המכונה מדינת תל אביב. מעבר למימושה במרחבי עצמאות עירונית ולמופעיה הרטוריים השונים, עיקרון מכונן של מדינת תל אביב הוא תפיסת ההבדל המזין ומתחזק את בידולה משאר ישראל. כדימוי עצמי, בידולה של תל אביב נוצק בתבנית של ניגוד לירושלים ושל בדלנות מן הפריפריה הישראלית הכרוך בשאיפה להיות עיר עולם, עיר המשחקת בליגה של הערים הגדולות: פריז, לונדון, ניו יורק. כהיבט של המצב התל-אביבי, בידול הוא גם שאלה של מיצוב. "הווי זנב לאריות ולא ראש לשועלים" הוא הפתרון שהציע רבי מתיא בן חרש, החכם היהודי בן המאה השנייה שעזב את ארץ ישראל והקים ברומא את בית המדרש שלו. בהתייחסות לתל אביב, ה"שועלים" הם הפריפריה (הארץ) הישראלית, ואילו ה"אריות" הם אותן ערים בעלות שם, שהן מופת ודוגמה לכל עיר המבקשת להשתייך למועדון המכובד של "ערי עולם". מבחינת מקדמיה של תל אביב, "ראש לשועלים" הוא בגדר המוכן מאליו, ו"זנב לאריות" אין בו די.

הגישה ההיסטורית שאני נוקט, משקפת את מודעותי כהיסטוריון להתפתחות ולשינויים של תופעות ושל מופעיהן על ציר הזמן. יש לי עניין מיוחד בהתחלות המסמנות את תנאי ההתחלה של התפתחות היסטורית ובאופן שהן קובעות את מסלולי ההתפתחות העתידיים של דרכי חשיבה וצורות התבטאות. הגנאולוגיה של מטבעות לשון מלמדת כיצד ביטויים סופחים משמעות ומתקבעים כקלישאות באמצעות השימוש בהם בשפת הדיבור והכתיבה. בה בעת, המעקב ההיסטורי אחר דרכי חשיבה ודרכי התייחסויות מאפשר להבחין בין מבני עומק של התרבות, שהשינוי בהם לאורך הזמן הוא אטי, ובין אופנות שיש להן תוחלת חיים קצרה יחסית. יחסי הגומלין בין הטווח הארוך ובין הטווח הקצר מאפשרים להבחין בין

ביטויים של המשכיות תרבותית, הנוצקת בתבנית של מהות, ובין תופעות, שהן פרי התקופה שזכו בה להתייחסות בשיח הציבורי.

בדיון בספר אני מבחין בשתי פאזות מיתיות בהיסטוריה התרבותית של תל אביב, המגדירות שלבים עוקבים במהותה כישות שיש לה ייעוד שמעבר להיותה מקום מגורים לתושביה ומקום עבודה למועסקים בה. במשמעותה המיתית העיר היא יותר מסך הרחובות, הבניינים, העצים ומוסדות התרבות הנמצאים בתחומה. העיר המיתית היא דימוי המתגלם במרחב, רעיון המנוסח במונחים של מקום ותואר המתממש בפעילויות היום־יום. העיר המיתית היא המסד התפיסתי של העיר הממשית הנפרטת לאינספור פעילויות אנושיות המתבצעות בתחומה וביחס אליה.

הפאזה המיתית הראשונה היא תל אביב כעיר העברית הראשונה, תואר המנסח את מהותה של תל אביב במונחי המחויבות לחזון הצינוני של הקמת עיר עברית במסגרת מפעל התחייה. לאחר כינונה של עצמאות ישראל, בעת שהחזון הצינוני נעשה ממשות שנוצקה בתבנית של מדינה ריבונית, "העיר העברית הראשונה" הייתה ניסוח חד וברור של עובדה היסטורית מוגמרת שהדגיש את ייחודה ואולי אף את יעודה של תל אביב כביטוי של ממשל עצמי יהודי. הפאזה המיתית השנייה בהיסטוריה של תל אביב הייתה "העיר ללא הפסקה". ססמה רשמית זו נוסחה לראשונה ב־1989 במסגרת מבצע פרסום תיירותי לעיר והאדירה את מהותה של תל אביב יפו כעיר בילויים תוססת ומלאת חיוניות. עם זאת, בהתאם לרוח התקופה שנהגתה בה, היא גם ניסחה את מהותה של תל אביב במונחי היותה עיר ליברלית, סובלנית ונאורה, אי של אור בלב האפלה מסביב.

הכותרת "שבויה בדימויה" מתכתבת כמובן עם "שבויה בחלומה", מילותיה של נעמי שמר בשיר "ירושלים של זהב". מאוחר יותר, בהקשר של הדיון הביקורתי בחזון הצינוני, נזכר החלום כמונח נרדף לחזון שנרמה שכרע תחת משקל הפאתוס הרובץ עליו. ב־1989 ראה אור ספרה של בתיה דונר לחיות עם

החלום, שליווה את התערוכה בשם זה שנערכה במוזאון תל אביב לאמנות.⁴ ב־1995 ראה אור ספרה של נורית גרץ שבויה בחלומה: מיתוסים בתרבות הישראלית המתחקה אחר המיתולוגיה הישראלית באמצעות ניתוח של טקסטים של התרבות.⁵ הציטוט הישיר משירה של נעמי שמר בשמו של הספר הוא הצהרת כוונות שיש בה הכרה משולשת: במקומה הבכיר של ירושלים בתרבות, במעמדו המיתי של השיר שזכה למעמד של המנון לא רשמי ובעוצמה הפואטית של צמד המילים "שבויה בחלומה".

בחירתי בכותרת "שבויה בדימויה" לספר העוסק במדינת תל אביב מבקשת להדגיש כי תל אביב - העיר שבעיני חסידיה הקנאים לערכיה מבטאת את השאיפה להיות עם חופשי, ולכן היא חלופה ראויה לירושלים השבויה בחלומה - גם היא שבויה. בהחלט אין כוונתי לדון בשאלה מה הוא חלומה של ירושלים וכיצד נשבתה בו. באשר לתל אביב, "שבויה בדימויה" פירושו שני דברים. האחד הוא שתל אביב המדומיינת קיימת כמכלול של דימויים שהיו לקלישאות, והאחר הוא העיסוק הרב יחסית של ראשיה, פרנסיה, פרשניה, חסידיה ומבקריה של העיר לדורותיהם בדימויים ובתדמיות המכוננים את מה שמכונה מדינת תל אביב כישות מובחנת בתרבות. מדינת תל אביב היא סך התשובות השונות לשאלות כיצד רואים את העיר, כיצד העיר נראית וכיצד ניתן וצריך לראות אותה. במובן זה, מדינת תל אביב היא מכלול של נקודות מבט על תל אביב, על מה שהיא הייתה רוצה להיות ועל מה שהיא צריכה להיות. לעתים היא דבר והיפוכו.

טענתו של הספר היא שאמנם מדינת תל אביב, שנולדה כחזון גאופוליטי בעידן העיר העברית הראשונה, זכתה, כמטפורה, לעדנה בעידן העיר ללא הפסקה, אך ככינוי־דימוי עכשווי בשיח העירוני מדינת תל אביב אינה חדשה, אלא מחודשת. את מקורותיה נמצא עוד בראשית ההיסטוריה של העיר, בעת שהגשמת החזון הציוני של התיישבות ועצמאות מדינית הייתה העיקרון המנחה לניסוח משמעותה כעיר העברית הראשונה. לידתה מחדש של מדינת תל אביב

היא אפוא ביטוי של המשכיות לעברה של העיר. העובדה שמדינת תל אביב בגלגולה הנוכחי מנסחת סדרי יום אידאולוגיים ותרבותיים עכשוויים אינה צריכה להפתיע: הסתגלות סמנטית היא תנאי הכרחי להישרדות ארוכת טווח של אמרות כנף ומטבעות לשון, והדבר מתבטא ביכולתן לספוח משמעויות חדשות המבטיחות את המשך הרלוונטיות שלהן בהקשרים תרבותיים משתנים.

לספר שלושה שערים. השער הראשון פותח פתח לעידן העיר העברית הראשונה בהיסטוריה של מדינת תל אביב. חלק זה מתחקה אחר יצירתה של תל אביב כישות מובחנת ומוגדרת, והדיון עוקב אחר גיבוש סממני העצמאות העירונית והעלאתה על נס של העיר כביטוי של ממשל עצמי. הדיון בהמשך שופך אור על התל-אביביות במובנה הבדלני ובהדגשת תפיסתה כסכנה לעיר ולהתפתחות היישוב היהודי. מקום מיוחד יש לדיון בהליכי השיום. שיום - נתינת שם - הוא הליך של בידול המעניק זהות מוגדרת לישות ששמה נקבע. שיום מקום חיוני ליצירת מקום כישות מובחנת בתרבות. זו הסיבה לכך שחלקו הראשון של הספר נפתח בשיומה של השכונה החדשה ההולכת ומוקמת בפאתי יפו ומסתיים בניתוח מפורט בדיון שהתנהל בממשלה ומעל דפי העיתונות בשיומה של הישות העירונית שנוצרה לאחר סיפוחה הרשמי של יפו לתל אביב בראשית 1950.

השער השני נפתח לעידן העיר ללא הפסקה בהיסטוריה של מדינת תל אביב. הדיון מתחקה אחר התל-אביביות החדשה שהתעצבה בשנות השמונים ואחר ניסוחה מחדש של הבדלנות התל-אביבית במסגרת מיצובה של העיר ככור ההיתוך של הישראליות. מעבר לאפיונה התרבותי והחברתי של התל-אביביות החדשה, הדיון מאיר את ה"בועה" כמטפורה לניתוק משאר ישראל ואת מדינת תל אביב ככינוי לבדלנות התל-אביבית, שמבחינת חסידיה היא צורך קיומי, אך מצד מבקריה בפריפריה אינה אלא ביטוי של התנשאות אליטיסטית של פריווילגים. חלק זה מתחקה אחר ביטויי הטינה וגילויי והשנאה לתל אביב

שבאו לידי ביטוי גם בעיתונות הממוסדת, אך בעיקר בתגובות לא מצונזרות של גולשים במרשתת.

השער השלישי מוביל לתל אביב השואפת להיות עיר עולם. הוא כולל שלושה פרקים המציעים כל אחד מבט היסטורי ארוך טווח על היבט מוגדר של התל-אביביות ועל מאפייניה. הפרק הראשון עוסק באפיוניו של התל-אביבי לדורותיו כאזרח או כתושב של מדינת תל אביב, ובייחוד בהבנייתו בעידן העיר ללא הפסקה כדמות תקשורתית המשקפת את הדימוי העצמי של כתבים, ידוענים ופרשנים. מקום חשוב בפרק זה ניתן לתדמית המקובלת של התל-אביבי החדש כמהגר. הפרק השני מתמקד בהמצאתה של תל אביב החילונית באמצעות ניתוח היסטורי מפורט וראשון מסוגו של התהליכים שהיו אחראים לעיצוב השבת בפרהסיה העירונית. העיר החילונית היא מאפיין מובהק של מדינת תל אביב, והטענה המרכזית בפרק זה היא שתל אביב לא הייתה חילונית, אלא נעשתה חילונית, גם אם במידה. הפרק השלישי עוסק בטיפוח הדימוי של תל אביב בשנים האחרונות כעיר מגדלור: עיר ליברלית, פתוחה לעולם הגדול והרחב, המושתתת על ערכי החופש, הפתיחות והסובלנות ומשמשת דגם ומופת למדינת ישראל כולה.

הספר מסתיים בשרטוט קווים לדמותה של הקרתנות התל-אביבית בשלבים עוקבים של ההיסטוריה העירונית. תל אביב היא עיר צעירה יחסית, שידעה להמציא את עצמה מחדש פעמים אחדות. מודעת היטב לקרתנות שלה, תל אביב - המיוצגת על ידי דובריה ודבריה - לא השלימה עם מקומה בשולי העולם הגדול. אדרבה, השאיפה להכרה בשייכותה לעולם זה היא חלק בלתי נפרד מתולדות כינונה של מדינת תל אביב כראש גשר של מודרניות מערבית עדכנית בתרבות הישראלית. כדימוי נפוץ ומוכר בתרבות, מדינת תל אביב קיימת כמכלול אזכוריה, ייצוגיה והמשמעויות המיוחסות לה בשיח הציבורי. מדינת תל אביב נבנתה כדימויים ובתדמיות שנוסחו ברובם המכריע במילים ומיעוטים באיורים. כל

שאנו יודעים עליה הוא מה שאמרו וכתבו עליה, ובמידה מעטה יותר - איך נוסחה בשפה גרפית של איורים. אם כן, יש חשיבות רבה בעיניי להביא דברים בשם אומרם, אם ניתן ועד כמה שניתן. יש בכך להביא גאולה - אם לא לעולם, הרי לפחות לדבריהם של מי שתרמו לכינונה של מדינת תל אביב כקלישאה בשיח הציבורי.

-
- (1) איתי בלומנטל, "המחווה של אתיופיה: דרימליינר על שם ת"א", **Ynet**, 15.11.2019, <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-5625829,00.html>
  - (2) נחמה אלמוג, "גוגל: אילו הם היעדים החמים ביותר ל-2020?", **PC אנשים ומחשבים**, 10.1.2020, <https://www.pc.co.il/featured/307797/>
  - (3) גורביץ', "עיר עיר", עמ' 120-123.
  - (4) דונר, לחיות עם החלום.
  - (5) גרץ, שבויה בחלומה.